

BİR DOĞU BİLİMCİNİN GÖZÜYLE İSTANBUL KÜTÜPHANELERİ

HAKAN ANAMERİÇ* - GÜLCAN PALO**

GİRİŞ

Osmanlı Devleti XX. yüzyılın ilk dönemlerine kadar başta Ortadođu olmak üzere dünya tarihine yön veren önemli bölgeleri hâkimiyeti altında tutmuştur. Ancak elinde bulundurduğu bu topraklardaki kültürel, arkeolojik, etnik, sosyolojik, antropolojik birikimin bilimsel açıdan farkına uzun süre varamamıştır. Bunun birçok siyasi ve ekonomik nedenleri olduğu bilinmektedir. Söz konusu durumun aksine Batı toplumları, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren bu topraklardaki kültürel zenginliğe sahip olmak, sahip olmasalar dahi onları bilimsel açıdan inceleyip gün ışığına çıkarmak için ciddi girişimlerde bulunmuşlardır. Girişimler, XIX. yüzyıl içinde oryantalizm adı altında sürdürülmeye başlanmıştır. Başta Alman, Prusyalı ve Avusturyalılar¹ olmak üzere Fransız, İngiliz, İtalyan, Belçikalı ve Rus doğu bilimciler, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çeşitli bilimsel çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında kullanmak veya bulgularını/varsayımlarını kanıtlamak/belgelemek için de birincil kaynaklara başvurmuşlardır. Sözü edilen kaynakların büyük bölümü Osmanlı Devleti'nin başkentleri olan Bursa, Edirne ve İstanbul'daki kütüphanelerde yer almaktadır. Uzun süredir hâkimiyet altında tutulan topraklardaki kütüphanelerden ve özel koleksiyonlardan çeşitli yollarla elde edilen yazma ve basma eserler de önemli kütüphanelerde toplanmış ve hizmete sunulmuştur.

XIX. yüzyıl siyasi-ekonomik ilişkiler de göz önüne alındığında Osmanlı topraklarının doğu bilimciler tarafından en çok ziyaret edildiği, araştırıldığı ve tanıtıldığı yüzyıl olmuş-

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, anameric@ankara.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilgi ve Belge Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, germanoglu44@gmail.com

¹ Bakınız Rudi Paret, *The Study of Arabic and Islam at German Universities. German Orientalists since Theodor Nöldeke = Translation of Arabistik und Islamkunde an Deutschen Universitäten. Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*, Wiesbaden: F. Steiner, 1968.

tur. Bu yüzyılın ilk dönemlerinde Fransız, Belçikalı ve İtalyan doğu bilimcilerin ziyaretleri yoğun iken yüzyılın sonlarına doğru Alman, Macar, Prusyalı ve Avusturyalı doğu bilimcilerin araştırmalarında artış görülmektedir (Kantar 2004: 5-19; Anameriç 2011: 557-562). Özellikle İstanbul'daki Topkapı Sarayı, Enderun, III. Ahmed, Ayasofya, Köprülü, Fatih, Laleli, Nur-u Osmaniye, Hamidiye, Ragıp Paşa, Atuf Efendi, Murad Molla gibi kütüphanelerde uzun süredir toplanan Arapça, Farsça, Türkçe ve diğer dillere ait çeşitli konulardaki eserler, doğu bilimcilerin de dikkatini çekmiştir. İlahiyat, edebiyat (özellikle Arap, Fars, Türk), coğrafya, tarih konularında çok değerli bilimsel ve edebi eseri barındıran kütüphanelere, sözü edilen konularda araştırma yapan birçok doğu bilimci yararlanmak üzere başvurmuştur. Ayrıca Antik dönem üzerine çalışan doğu bilimcilerin büyük bölümünün Topkapı Sarayı'nda bulunan Yunan, Latin ve Roma/Bizans eserlerine de ilgilerinin olduğu bilinmektedir. Bu eserlerden bazılarının sadece İstanbul kütüphanelerinde olduğu da vurgulanması gereken bir diğer önemli noktadır (Anameriç 2011: 557-564). XVIII. yüzyıldan itibaren düzenli katalogları hazırlanmaya çalışılan bu kütüphaneler zaman zaman çeşitli hırsızlık, yangın, su baskını gibi olumsuzluklara rağmen birçok nadide eseri günümüze kadar ulaştırmışlardır.

Çalışmada 1875'te İstanbul kütüphanelerinde araştırma yapmaya gelen ve Arap edebiyatı üzerine çalışan Prusyalı doğu bilimci *Gustav Jahn*'ın, gezisi sonucunda 1872-1878 yılları arası Kültür Bakanı olan (Sosyal Eğitim ve Sağlık İşleri Bakanı olarak da kullanılmaktadır - *Preußischer Kulturminister/Preußischer Ministerium der geistlichen, Unterrichts und Medizinalangelegenheiten*) *Paul Ludwig Adalbert Falk*'a sunduğu raporun çevirisi yer almaktadır. Gustav Jahn 1837-1917 yılları arasında yaşamış, Arap edebiyatı üzerine çalışmış tarihçi ve filologdur. Çalışmalarını "nahiv" üzerine yoğunlaştırdığı bilinen Jahn'ın Alman Milli Kütüphanesi'ndeki (Deutsche Nationalbibliothek, Leipzig-Frankfurt) eserleri arasında Amr ibn Osman'ın (Sibeveyh, 767-809) iki ciltlik "*Buch über die Grammatik - Kitab-ı Sibeveyh*" (Gramer Kitabı: Kitab-ı Sibevey) adlı nahiv kitabı yer almaktadır.² Bu kitap, İbn Haldun'a göre nahiv konusundaki en önemli eserdir.

Jahn'ın İstanbul'a geliş nedeni, yine Arap edebiyatı ve dilbilgisi ile ilgili olan Zemahşeri'nin (1075-1143) *el-Mufassal* adlı eserine İbn Yâiş tarafından yapılan ve bu eser için yapılmış en iyi şerh olduğu kabul edilen *Şerh-i Mufassal-i Zemahşeri*'i incelemek ve derlemektir. Jahn İstanbul kütüphanelerinde tamamladığı/derlediği bu eserini de iki cilt halinde 1882 ve 1886 yıllarında yayınlamıştır.³ 1873'te öğretmen olduğu bilinen Gustav

² *Sibawaihi's Buch über die Grammatik Übersetzt und Erklärt, Erster Band - Erste Hälfte Übersetzung, Berlin, Verlag von Reuther und Reichard, 1895; Sibawaihi's Buch über die Grammatik Übersetzt und Erklärt, Zweiter Band - Erste Hälfte Übersetzung, Berlin, Verlag von Reuther und Reichard, 1900.*

³ *Ibn Ja'is Kommentar zu Zemachşari's Mufassal. Nach den Handschriften zu Leipzig, Oxford, Constantinopel und Cairo auf Kosten der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig, F. A. Brockhaus, Erster Band, 1882; Ibn Ja'is Kommentar zu Zemachşari's Mufassal. Nach den Handschriften zu Leipzig, Oxford, Constantinopel und Cairo auf Kosten der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig, F. A. Brockhaus, Zweiter Band, 1886.*

Jahn, 1891'den itibaren Richard Kukula ve Karl Ignaz Trübner tarafından hazırlanan "Minerva: Jahrbuch der Gelehrten Welt" (Minerva: Öğrenilen Dünyanın Yıllığı) adlı rehber/katalog niteliğindeki eserinden anlaşıldığı üzere Königsberg Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil Bilimleri Bölümü/Kürsüsü'nde semitik diller profesörü olarak görev yapmaktadır. Kaynağın daha sonraki dönemlere ait olan ciltlerinde de Jahn'ın aynı görevde bulunduğu görülmektedir. (Kukula ve Trübner 1893: 344; Trübner 1898: 412-413; Bakınız Ek-1/1 ve Ek-1/2).

Gustav Jahn, İbn Yaiş'in şerhi ile ilgili çalışmasına 1870'lerin ilk yıllarında başlamıştır. Bu çalışmasında kendisine hocası *Heinrich Leberecht Fleischer*'in (1801-1888) büyük katkısı ve yönlendirmeleri olduğu açıktır. 1873'te tamamladığı "Abul-Baka Ibn Ja'is Commentar zu dem Abschnitt Über das Hal (حاله) aus Zamachşari's Mufasssal nach der Leipziger und Oxforder Handschrift" (Leipzig ve Oxford Elyazmalarına Göre Ebul-Beka İbn Yaiş'in Şerh-i Mufasssal-i Zemahşer-i Eserinden Hal (حاله) Bölümününün Yorumu) adlı çalışmasında Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi (Universität Bibliothek) ve Oxford Bodleian Kütüphanesi'ndeki (Bodlejana) farklı nüshaları kullanarak bir karşılaştırma yapmış ve derleyerek yayınlamıştır. Bu eserin önsözünde İbn Yaiş'in şerhinin nüshalarının olduğu kütüphanelerden bahsederek bu kütüphanelerde kendisine yardım eden kuratör ve kütüphanecilere teşekkürlerini de sunmuştur (Jahn, 1873: IV). *Commentar zu Zamachşari's Mufasssal* (Zamahşeri'nin Mufasssal Şerhi) adlı eserinin başlık sayfasında ve önsözünde belirtildiği gibi bu araştırmamızın masrafları *Deutschen Morgenländischen Gesellschaft-DMG* (Alman Doğu Bilimciler Derneği) tarafından karşılanmıştır (Jahn 1882: 5-10; Bakınız Ek-2/1 ve Ek-2/2).

Gustav Jahn İstanbul'a gelerek çalışmasını nasıl sürdürdüğünü, kurduğu ilişkileri ve gözlemlerini daha önce yayınladığı raporuna da sıklıkla atıfta bulunarak 1882'de Leipzig'de basılan "Ibn Ja'is Commentar zu Zamachşari's Mufasssal nach der Leipzig, Oxford, Konstantinopel und Cairo" (Leipzig, Oxford, Konstantinapolis ve Kahire yazmalarına göre İbn Yaiş'in Şerh-i Mufasssal-ı Zemahşerî) adlı 2 ciltlik eserinin önsözünde aşağıdaki gibi anlatmıştır.

"...Tabii ki doğru/tam bir eser meydana getirebilmek için bu el yazmalarıyla yetinemediğimden, sonraları Flügel'in hazırladığı Hacı Kalfa'nın (Katip Çelebi) İstanbul kütüphanelerindeki yazmaları içeren/anlatan eserinin (Keşfü'z-Zünun An Esami'il-Kütüb ve'l Fünun) 7. cildini incelediğimde İbn Yaiş e ait çok daha fazla el yazması olduğunu gördüm. Bu eserlerin getirilebilmesi için Alman Elçiliğine yaptığımız başvuru cevapsız kalmıştır, çünkü İslami temellere dayanan vakıf kütüphanelerinde yazma eserlerin kütüphane haricine çıkarılması gibi bir şey düşünülemezdi bile; İstanbul'dan yeni dönen Sayın Prof. Sachau, lütufta bulunup, yazmaların sevki için mutlaka bir şeyler yapacağımı ve bu tür bir istekte bulunduğumda zorluklarla karşılaşacağımı, bir kere bile bahsi geçen kütüphanelere giriş yapmadığımı bana bildirdi. Bunun üzerine el yazmalarının gelmesini beklemek yerine İstanbul'a gitmek benim için daha anlamlı olacaktı, belki de tüm farklı nüshaları da alabilecektim. Eğer şu anda Beyrut'ta kraliyet tercümanı olan Dr. Hartmann o zamanlar İstanbul'da çalışmalarda bulunuyor olmasaydı, Fatih Camii'ni ziyaretim sırasında tesadüfen çok önemli bir yazmayı bulduğumda bunu kullanmam için Prof. Fleischer'i bilgilendirmeseydi bu derlemeyi gerçekleştiremeyecektim. İstanbul'a üç aylık seyahati sorun-

suz bir şekilde resmi ilişkilerim sayesinde gerçekleştirdim. Böylesine kapsamlı bir eserin derlenmesi tabii ki oradaki yardımsever tutumlar sayesinde kolaylaşmıştır. Orada yaşadığım tecrübeleri ZDMG⁴ dergisinde yayınlanan seyahat raporumda açıklamıştım. Bazı cami kütüphanelerinde karşılaştığım sınırsız fedakârlığı göz ardı edemem. Bu fedakârlığın ismi, kütüphaneye ikinci gelişimde günlük verdiğim ücreti geri çeviren, benimle birlikte günün büyük kısmında kütüphanede bulunan ve ben derlememi yaparken dua edip namaz kılan Laleli Cami kütüphanecisi Yusuf Ziya Efendi'dir. Yusuf Ziya Efendi, en nadide Kur'an-ı Kerim örneklerini (mushaf-ı şerif) camiide, Mahmud (Divanyolu Caddesi'ndeki Sultan II. Mahmud Türbesi) türbesinde bana göstermiştir, aynı zamanda oranın da türbedarıdır. Ayrıca diğer cami kütüphanelerine girişim için başkalarını bilgilendiren ve uzun süre yazıştığım kişidir. Bunlar hafızalardan silinemez. Her uzman, bir derlemenin aceleye getirilerek ya da kütüphanelerin son derece zengin gramatik ve metinsel kaynaklarını sadece baştan savma kullanarak değil, böylesine kısa bir sürede yoğun çaba göstererek, yorularak olabileceğini bilir. İşte bu titizlikle, Fatih Camii'ndeki bir yazmayı tam olarak derlemiştim. İki ciltten oluşmaktadır. Eserin ilk yarısı olan ve Musagğir ile ilgili bölümün sonuna kadar yer aldığı birinci cildi Recep 648'de (1232-33), eserin geri kalanı olan ikinci cildi Safer 651'de (1235-36) tamamlanmıştır. Bu özenle istinsah edilmiş yazma metinleri Leipzig ve Oxford yazmalarında olağanüstü bir şekilde tahrir olmuş eserin ikinci yarısı olduğu gibi, Şavahid metninin oluşturulması için de son derece önemlidir. Ayrıca görüşüştüğü görevlerimden çok Laleli, Beyazıt ve Valide Camii'lerindeki yazmayı derlemem sırasında yaşadıklarımı da gezi raporumda anlatmıştım.

Dahası Şavahid metninin büyük bir bölümü, kısmen yorumları bilimsel olarak kabul gören yazarının ortaya koyduklarının karşılaştırılmasıyla, kısmen de Şavahid şerhleri ile kesinlik kazanmıştır. Son olarak yer yer el-Ayni'den yorumlar, daha çok İstanbul'dan örneğin Fatih ve Laleli Camilerinden yazmalarını, Berlin'dekileri, İbn Hişam'ın Muğni'l-Lebib adlı eserine yapılan Suyuti'nin Berlin'deki şerhini, Oxford ve İstanbul'da Sibavehi'nin Şevahid eserine (El-Aclam) eş-Şantamarı tarafından yapılan şerhi ve Prof. Socin'in (Albert Socin, 1844-1899) 15 dilbilgisi eserini içeren bölümlerine/mısralarına yapılan Camii'ş-Şevahid şerhini kullandım..." (Jahn 1882: 8-13).

Aşağıdaki rapordan ve yukarıdaki önsözden de anlaşıldığı gibi Jahn, 1874 yılı sonunda İstanbul'a gelmiştir. Bunun en büyük kamıtı, Evkaf Nezareti'nden kütüphanelerde çalışabilmek için alması gereken tezkirede kendisine yardımcı olan Alman Konsolosluğu tercümanı *Logebott Freidrich Constantin von Tischendorf*'un 7 Aralık 1874'te vefat etmiş olmasıdır. Ancak bu süreç 1875 yılı yazında sonuçlanabilmiştir. Raporda Gustav Jahn, ziyareti sırasında İstanbul'un çeşitli kütüphanelerindeki gözlemleri ve düşünceleri anlatmakta, dikkat çekici tespitlerde bulunmaktadır. Söz konusu gözlem ve düşünceler Türk kütüphanecilik tarihi açısından önemli veriler içermektedir. Bu nedenle raporun çevirisi yapılırken, yazarın bahsettiği kaynaklar, kişiler ve kurumlar da incelenerek, tarihsel süreç içindeki bütünlüğün sağlanmasına dikkat edilmiş, açıklamalar dipnotlar ile gösterilmiştir. Yazarın raporunda vermiş olduğu dipnotlar metnin sonunda ve birbirini takip eden numaralar ile verilmiştir.

⁴Zeitschriften für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

**Sosyal Eğitim ve Sağlık İşleri Bakanı Sayın Dr. Falk'a Sunulmak Üzere,
Bakanlığın Desteği ile İstanbul'a Yapılan Bilimsel Gezinin Sonuçları Hak-
kında Rapor*****

**Hazırlayan
Dr. G. Jahn**

Sayın Ekselansları, 1875 yılının Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında İstanbul'a bilim-
sel amaçla yaptığım gezinin bittiğini ve bunun sonuçlarını rapor halinde sunabilmenin
onurunu yaşamaya cesaret ediyorum.

Basılı bir nüshası Alman Doğu Bilimciler Derneği'nden (Deutschen Morgenländischen
Gesellschaft)⁵ alınmış Arapça dilbilgisi hakkındaki bir eseri (İbn-i Yâiş'in Şerh-i Mufassal-i
Zemahşeri⁶ adlı eserine ulaşarak) derlemek olan amacıma ulaştığımı sizlere bildirirken, İst-
anbul kütüphanelerini genel anlamda tanıtmaya, yaşadığım kişisel deneyimleri aktarmaya
ve kütüphanelere has özellikleri anlatmaya çalışacağım.

Birçok kereler gördüğüm ve duyduğum devlet salnamesinde⁷ sayıları 40 olan İstanbul
kütüphanelerinin hepsi vakıf -yani (Hz.) Muhammed'in buyruklarına bağlı hareket eden
dini dernekler- olarak kurulmuş kütüphanelerdir. Bu vakıf kütüphaneleri erişilebilirlik de-
recelerine göre gruplara ayrılmışlardır; cami/küllüye içerisinde yer almayan ve bu nedenle
de kullanımı/erişimi kolay olan Ragıp Paşa'nın kurduğu ve benim ziyaret ettiklerimin ara-
sında değer olarak önde olanlar/gelenler [müstakil binalara sahip], cami ve/veya külliye-
ler içinde yer alıp caminin/küllüyenin yakınlarında kurulmuş olan Valide⁸, Laleli ve Nur-u
Osmaniye camilerinin kütüphaneleri gibi olanlar ve kimisi de Mehmed⁹ (Fatih) Camii ve
Beyazıt Camilerindeki gibi caminin içinde bağımsız yapılmış, yapıda özel girişi olan ya

*** Yazının orijinali *Zeitschriften für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 30 (1876): 125-131'de
yayınlanmıştır.

⁵ 2 Ekim 1845'te bir grup doğu bilimci (oryantalist) tarafından Leipzig'de kurulmuştur.

⁶ Eser isim, fiil, harf (edatlar) ve müşterek lafızlar olmak üzere dört bölümden oluşur. Eserde
anlatılan konular Kur'an, hadis, Arap şiiir ve nesrinden çeşitli örnekler de vermektedir. Zemahşeri'nin bu
eseri dil bilimciler tarafından büyük ilgi görmüş, bir çok şerh ve haşiyesi yazılmıştır. Bunların en bilineni
Muwaffakuddin Ebu'l-Bakâ Yâiş İbn Ali el-Halebi (ö. 643/1245)'nin *Şerh-i Mufassal* adlı eseridir.

⁷ Büyük olasılıkla 1873-1875 yıllarının Def'a 28-30 numaralı *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*'si
olmalıdır. 1865'e kadar Osmanlı Devleti'nde "Devlet Salnamesi" dışında resmi kurumlara ait salname
veya nevsal, ayrıca 1865'ten itibaren İstanbul kütüphanelerini konu edebilecek özellikle de salnameler
yayınlanmamıştır. (Salname-i Askeri, Salname-i Hadika ve Salname-i Rasadhane-i Amire). Bakınız, *Osmanlı
Salnameleri ve Nevsailleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*. Hazl.: Hasan Duman, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı,
1999, 3-5, 161-163.

⁸ Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii.

⁹ Fatih Camii.

da Ayasofya [1]¹⁰, Süleymaniye, Sultan Ahmed gibi cami içinde bulunan kütüphanelerdir. Sonuncu belirli özellik ise gayr-ı Müslimlerin kütüphaneyi kullanmak için camiye girişlerindeki zorluktur ki bazı camilere girişte (özellikle en büyük ve çok sayıda kütüphanenin eserlerini barındıran Ayasofya gibi) sadece vakıflar için olan bakanlığın¹¹ düzenlediği bir izin belgesi -tezkire¹²- sayesinde bu zorluk aşılabiliyor. Ayrıca diğer birçok camideki kütüphaneye yapılan ziyaretler için de gayet sevecen, görevine bağlı bir şekilde hizmet veren kütüphanecilerden, söz konusu gayr-ı Müslimlerin kütüphanelerden yararlanmaları için böyle bir tezkire alınabiliyor. Kütüphanecilerin itinalı bir şekilde sakladığı ve kütüphaneye gelen kullanıcılardan talep üzerine gösterilen bu belgeye sahip olduğunda, genellikle çok nadir düzenlendiğini duyduğum tezkirede yazılı kitapları kullanabilir ve kütüphaneye herhangi bir engelle karşılaşmadan girebilirsiniz. [Kütüphanede] Vakit geçirdiğim süre zarfında genel ve değişken uygulamalar vardı; farklı camilerde kütüphaneyi ziyaret eden ulemaya kitaplardan faydalanmaları için farklı muamelenin yapıldığına şahit oldum. Müslümanlar için tüm kütüphanelerin kullanımı, Sultan Ahmed [2] ve Eyüp Sultan [3] gibi hiç açık olmayan birkaç tanesi hariç, her zaman tezkire olmaksızın serbesttir.

Kütüphanelerin hemen tümü -Salı ve Cuma günleri hariç- sabah 8-9'dan akşam 7'ye bazılar da 10'a kadar açıktır. Nispeten az bir ücret karşılığında bazı kütüphanelerde kütüphanecinin gözetimi altında daha uzun kalmak mümkün olabiliyor. Daha büyük kütüphanelerin idaresi, bazılarının her zaman hizmete hazır olduğu ve kullanıcıların sadece görmek istediği kitapları getiren düşük ücretli, sayıları zaman zaman altıya kadar çıkan [4] kütüphaneciler tarafından yürütülmektedir; bu kütüphanelerde çoğunlukla Kur'an-ı Kerim örnekleri¹³ ve Kur'an-ı Kerim tefsirlerine ilişkin eserler bulunur ve eserleri yakından incelemek istediğinizde karşılaştığınız engeller her zaman da aşılamaz değildir. Ziyaret ettiğim kütüphanelerin tümü İslami bilimlerin disiplinlerine göre düzenlenmiş; yazmaların eser adı, yazar adı, dil ve eserin boyut bilgilerinin olduğu kendi [defter/fihrist] kataloğuna sahiptir. İstanbul'da kataloğunun basılı olduğunu duyduğum tek kütüphane Ragıp Paşa'dır.¹⁴

¹⁰ Yazarn metin içi dipnotudur, diğer dipnotlar ile karışmasını önlemek için metin içinde köşeli parantez “[ ]” ile verilmiştir. Makalenin sonuç kısmından önce bu dipnotlar sırasıyla listelenmiştir.

¹¹ Evkaf Nezareti

¹² Hükümetten veya ilgili kuruluştan alınan izin kâğıdı, tezkere. Bakınız, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 19. bs., Ankara, Aydın Yayınları, 2002, 1106-1107.

¹³ Mushaf-ı Şerifler

¹⁴ Jahn'm bu ifadesi tam olarak doğru değildir, çünkü 1850-1854 yılları arasında *Osmanbeyzade Fethi Mehmed Ali Efendi* (1804-1857), *El-Asarü'l-Âliyye fi Hazainü'l-Kütübi'l-Osmaniyye* adlı bir eser yazarak, İstanbul'da bulunan 47 vakıf kütüphanesinin bir toplu kataloğunu yapmıştır. Ancak eser konu sınıflaması yapılamadığı, ilgili konu altına alfabetik sırada eser adlarının sıralanamaması ve sadece hangi eserin hangi kütüphanelerde ne kadar olduğu bilgisine yönelik olarak hazırlanması nedeniyle yaygın olarak kullanılamamıştır. Eserin yazması Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (No. 5092-5093), mikroform kopyası ise Milli Kütüphane'dedir (Mf1994 A 2333). Söz konusu çalışmanın mürettebi ve dönemin Dersaadet Kütüphaneler Müfettişi olan

Buna karşın Flügel¹⁵ Hacı Kalfa¹⁶ baskısının 7. cildinde henüz tam olarak bulamadığım 22 İstanbul kütüphanesinin kataloğunu Viyana ve Paris elyazmalarına göre hazırlayıp bas-

Abdurrahman Nacim Bey 1863 ve 1869'da, Damad İbrahim Paşa ve Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'nin kataloglarını hazırlamış ve basmıştır. Bu iki eser, söz konusu kütüphanelerde yer alan yazma ve basma eserlerin bibliyografik kimliklerini belirli bir düzen içerisinde ve tutarlı bir şekilde veren ilk katalog olma özelliğini de taşımaktadır. Bakınız, Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, c.1., 395; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, c.2., 523; Hüseyin Şıra, *Rusçuklu Ali Fethi Efendi Hayatı, Eserleri ve Hilyesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 11-14, 24-26.

¹⁵ *Gustav Leberecht Flügel* (1802-1870), Alman doğu bilimci. 1821-1829 yılları arasında Almanya ve Fransa'da teoloji, doğu dilleri (*Etudes Speciale des Langues Orientales*'de özellikle Arapça) ve felsefe eğitimi almış ve birçok kütüphanede yazma eserler üzerine çalışmalar yapmıştır. 1830'ların başından itibaren çalışmalarını Avrupa'nın farklı kentlerindeki kütüphanelerde bulunan yazma eserler üzerine yoğunlaştırmıştır. Eserleri arasında Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l Fünun da yer almaktadır. Bu eser, *Lexicon Bibliographicum et Encyclopaedicum a Mustafa bin Abdallah Kâtip Jelebi dicto et nomine Haji Khalifa Celebrato I-VII* adıyla Londra'da, ölümünden sonra 1871-72'de ise *İbn an-Nadim Kıtâb al Fihrist* adlı çalışması yayınlanmıştır. Bakınız, *İbn an-Nadim Kıtâb al Fihrist: : Erster Band: Den Text enthaltend. Zweiter Band: Die Anmerkungen und Indices enthaltend.* 1. Aufl. (Nachdr. d. Ausg. Leipzig 1871-1872); Gustave Dugat, *Histoire des Orientalistes*, Paris, Maissonneuve, 1868, Tome 2, 94-96. Kitabın VII. cildi yazar adı dizinleri ile alfabetik sıra dışında anılan eser adı dizini, nüsha farklarıyla ilgili bilgileri, tashihleri (düzeltme) ve ayrıca Kahire'deki Ezher, Ebü'z-Zehab Mehmed Bey ve Şeyhüniyye medreseleri, Şam'daki Azmizâde Abdullah Paşa, Halep'te Ahmediyye Medresesi kütüphaneleri, Rodos Kütüphanesi, İstanbul'daki Fatih Camii, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Köprülü, Şehid Ali Paşa, Damad İbrahim Paşa, Yenicami, Hacı Beşir Ağa, Atuf Efendi, Ayasofya, Nuruosmaniye, Koca Ragıp Paşa, Laleli, III. Ahmed, Veliyyüddin Carullah Efendi, Aşır Efendi, Murad Molla, Hamidiye ve Halet Efendi kütüphanelerinde bulunan yaklaşık 24.000 adet kitabın fihristlerini ihtiva etmektedir. Diğer çalışmalarından dikkat çekici olanlar yazma eser kataloglarıdır. *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich - Königlichen Hofbibliothek zu Wien* adlı üç ciltlik çalışmada kendine has bir konu/kaynak türü sınıflaması yapılmıştır. İlk cilt ansiklopediler, bibliyografyalar, güzel sanatlar (yazı ve süsleme) ve sözlükler ile başlayan bölüm, danışma ve genel konulu kaynakların listelendiği bölümdür. Hemen ardından gramer, konuşmalar (diyaloglar - essays), kafiye-aruz-sairler, belagat (retorik), inşaa (süslilik), vecizler (atasözleri vb.), edebiyat ve şiir bölümleri gelmektedir. Katalogun ikinci cildinde roman-hikaye, masal, biyografiler, seyahat-etnoloji-halkbilim-istatistik, Türkçe defterler (askerlik, maliye, topraklar, bağışlar, vasiyet ve terekeler vb.), askerlik bilimi, aritmetik, astronomi-astroloji-takvimbilim, doğa bilimleri, tıp, ilaçbilim, simya, müzik ve mantık-felsefe-metafizik konuları yer almaktadır. Üçüncü ciltte ilahiyat (Kur'an, kıraat, tefsir, hadis vb.), mistisizm ve mecmualar yer almaktadır. Burada verilen konu başlıkları altında dile göre bir sınıflama daha yapılarak Arapça, Farsça ve Türkçe (bazen Çağatayca) yazmalar listelenmiştir. Dil sınıflaması altındaki eserlerde herhangi bir düzen yoktur. Çok nadiren yazma eserlerdeki fiziksel özellikleri tanımlamak amacıyla şekiller kullanılmıştır. Sıra numarasının altında eserlerin orijinal dillerindeki isimleri hemen sonrasında Almanca çevirileri verilmiştir. Bu bilgilerin ardından eserin müellifi hakkında bilgiler, kullandığı diğer adlar veya lakaplar belirtilmiştir. Eserin başlangıç satırı, eserin içeriğine yönelik özet yer yer ayrıntılı bilgi, eserin telif veya istinsah tarihi ve son olarak eserin fiziksel özellikleri hakkında bilgi yer almaktadır. Katalog sonunda yazar ve eser adı dizini yer almaktadır. Diğer önemli katalog çalışması ise *Catalog der arabischen, persischen, türkischen, syrischen und aethiopischen auf der Hof und Staatsbibliothek zu München*'dir. Münih Devlet Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe, Süryanice ve Habeşçe el yazmalarının fihristi olan çalışma, Viyana'da Anzeiger-Blatt (XLVII, 1-46)'da yayımlanmıştır.

¹⁶ Kâtip Çelebi (1609-1657).

mıştır. Flügel, Mehmed (Fatih) Cami Kütüphanesi'nin kitap sayısını kopyalar/dublikeler ile beraber 1537 olarak vermiştir, fakat kütüphanenin katalogundaki sayı 5271'dir, Flügel, Ayasofya'daki yazmaların sayısını 1442 olarak verirken, salnameye göre bu sayı 6292'dir. Flügel'in verdiği kitap sayısı kütüphane kataloglarıyla uyuşmamaktadır. Mehmed (Fatih) Kütüphanesi'nde kullandığım kapsamlı bir eser [5] Flügel katalogunda yoktur.

Kütüphaneler, Arapça, Farsça ve Türkçe basılmış ve daha çok yayımlanmamış el yazması eserleri; Kuran tefsiri, hadis, hukuk gibi İslami bilimlerin her alanındaki çok sayıda eseri, tasavvuf, üp, dil bilgisi, retorik, leksikografi, matematik, felsefe, tarih, coğrafya kitaplarını, Divan edebiyatından Arap ve Fars yazarlardan [6] yorumlu ve yorumsuz çok sayıda yazma, az sayıda da olsa edebiyat eserini barındırmaktadır. Kitaplar oldukça itinalı bir şekilde yazılmış, çok iyi korunmuş, ciltlenmiş, düzenli bir şekilde yerleştirilmişti. Büyük kütüphanelerden birinin revizyonu sırasında orada bulunarak kitaplara gösterilen özeni bizzat görüp kanaat getirebildim. Kütüphanelerin kullanımına gelince, çalıştığım kütüphanelerde Müslüman bilim adamları dışında -Hıristiyan veya Yahudi- bilim adamına rastlamadım. Ayrıca en çok ziyaret edilen en eski ve en büyük kütüphanelerden biri olan Mehmed (Fatih) Camii kütüphanecisinin bana söylediği üzere şimdiye kadar kendisiyle hiçbir yabancı bilim adamı çalışmamış. Kütüphanede konuşmalar çok az ve genellikle kısık sesli olmuştur ki Türklerin yabancılara karşı duyduğu can sıkıcı merak sorununu bir tarafa bırakırsak, insan bizim birçok kütüphanede [Almanya'daki kütüphanelerden bahsediyor olmalı] çalıştığından daha rahat çalışabilir. Ancak sadece kütüphaneciler değil, kütüphanelere gelen ulema da, ziyaretimin amacını öğrendikten sonra her defasında bana kendi evlerinde bulunan özel kütüphanelerinden el yazmalarını almamda, bilimsel problemleri [7] çözmemde ve kütüphaneciler üzerindeki etkilerini kullanarak olumsuz durumları aşmamda çok destek oldular.

Kütüphaneciliğin kapsamına girdiği ölçüde, yaşadıklarımı anlatmaya çalışıyorum. Dermesinde üzerinde çalıştığım el yazmasının da [8] yer aldığı Mehmed (Fatih) Camii Kütüphanesi'ni ilk ziyaretimde, kütüphaneye girişim izinsiz gerçekleşmişti. Yaklaşık dört gün serbest bir biçimde çalıştıktan sonra, kütüphanecilerden biri bana araştırmamda eşlik ederek, benim kütüphaneye girişimden sorumlu olduğunu bu yüzden kurallar gereği kütüphaneyi kullanan ulemanın ithamlarına/sorularına/merakına da cevap verebilmek için bakanlık tarafından düzenlenmiş olan tezkireyi istemek zorunda olduğunu söyledi. Bu arada tanıştığım bir araştırmacının araya girmesiyle tezkire düzenlenene kadar kütüphaneye girişi geçici olarak izinsiz başarabildim. Alman Elçiliğinden Türk Bakanlığının aracılığı ile Evkaf Nezareti'ne uzanan görev değişim süreci oldukça yavaş olduğu için bu düzenleme gecikirken, kütüphaneci bana Alman Konsolosluğundan arkadaşım tercüman Dr. Hartmann'ın aracılığına rağmen kütüphaneye tezkiresiz girmemin daha fazla mümkün olamayacağını bildirdi. Buraya gelişimin üzerinden kısa bir süre geçmişti ki Alman

Konsolosluğu'nun tercümanı Dr. von Tischendorf¹⁷ ve Alman Büyükelçiliği'nin tercümanı Dr. Testa beni Evkaf Nazırı Kemal Paşa¹⁸ ile tanıştırmak ve şahsıma bir tezkirenin hazırlanmasını sağlamak için Bakanlıktan randevu aldılar. Uzun yıllar Almanya'da yaşamış ve özellikle Berlin'de Babıali'nin elçisi olarak bulunmuş olan Bakan, bizi son derece dostane bir tavırla karşıladı; biz beklerken, adı geçen camideki kütüphanecinin dilbilgisi ve beşeri bilimlerdeki bütün eserlerin [9] (bunların din ve Kuran meali ile ilgili olanları değil) istediğimde bana vermesini öngören ve benim diğer kullanıcılar tarafından rahatsız edilmemi engelleyen tezkireyi hemen hazırlattı. Bu tezkirenin ibraz edilmesinde elimde olmayan zaman darlığından başka onca desteğin arasında hiçbir engelle karşılaşmadım. Bu camide (Fatih) yazarının kendi çağından kalma (I. cildi h. 648, II. cildi h. 651 yazılmış) olduğu bilinen el yazmasını kütüphanecilerin tedirgin etmeyen gözetimleri altında on haftada derledim. Kütüphanenin revizyon nedeniyle kapalı olduğu sırada "misafirin hatırına" davet bile gerekmeden kütüphaneyi ziyarete devam ettim.

Tüm kütüphanelerin çalışma saatleri aynı olduğundan Mehmed (Fatih) Camii Kütüphanesi'nde araştırmamı yaparken bir kütüphaneyi daha ziyaret etme fırsatı buluyordum ki, bu kütüphane çalışmama duyulan saygıdan birkaç kez normal zamanından bir saat daha uzun açık tutulan Valide Camii (Kütüphanesi) idi. Derlememi bitirmeye yaklaştığımda seyahatimin son 14 gününde çok az da olsa diğer kütüphanelerde eserimin çok özel ve esaslı kısımlarını karşılaştırma imkânım oldu. Bu kütüphanelerin hiçbirinde tezkire sorulmamıştı; önceleri Mehmed (Fatih) Camii'nde tezkire ile ilgili çıkarılan zorlukları bir kenara bırakırsak, tezkire sadece kitap ödünç alacağım zaman gerekiyordu ki bu da imkânsız değildi [10]. Daha önce karşılaştıklarımın dışında, Beyazıt, Laleli, Valide Camii ve burada kaldığım sürece kapalı olan Flügel'in kataloğunu gördüğüm [Hekimoğlu] Ali Paşa kütüphanelerinde, yazarıma (çalışmama) ait dört tane daha el yazması buldum. Eğer bu kütüphanelerdeki eserlerin farkında olmasaydım, Mehmed (Fatih) Camii'ndekileri değer açısından kısmen aşan bu el yazmalarını daha önce kullanmadığıma üzüldüm, çünkü orada bulunmam tatile (Ramazan) rastlamıştı ve kütüphanelerin sadece birkaç tanesi açıktı. Ramazan'a girmeden kısa bir süre önce (Ekimde) kütüphanelerin neredeyse tamamı tekrar açıldı. Laleli Camii'nde [11] herhangi bir talebim olmamasına karşın kütüphane günde iki saat daha uzun açık tutuldu ve kütüphaneler tatil günü olmasına rağmen Salı günleri de açık kaldı. Dilbilgisi yorumları için gerçekten sonu gelmeyen bir materyal zenginliği vardı, araştırdığım nüshanın dışında aynı el yazmasına farklı yazarların beş tane daha

¹⁷ Logebott Freidrich Constantin von Tischendorf (1815-1874).

¹⁸ Kemal Ahmed Paşa (1808-1887), Mayıs 1854 - Haziran 1857 yılları arasında Berlin elçisi ve Mayıs 1874 - Kasım 1877 arasında Evkaf Nazırı olarak görev yapmıştır. Bakınız; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.3., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 880; Soner Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricalı (1839-1922)*, İstanbul, İsis, 2003, s.58; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzeran Tercüme-i Ahvali*, İstanbul, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1335; Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, İstanbul, Kitabevi, 2006, s. 35-37, 61-62.

şerhini buldum [12]. Daha sonradan şerhleri de yazılmış olan dilbilgisi alanının bu temel eserlerinin nüshaları, [13] neredeyse bütün kütüphanelerde mevcuttu. Eğer zamanım olsaydı yerel dili öğrenmek (Türkçe) için tek yol insan ilişkileri [14] olurdu ve amacıma ulaşırdım. Çalışmamın neredeyse tüm düğümlerini çözebildiğime inanıyorum, üstesinden gelemeyeceklerim de olursa, bunları sürekli yazılı iletişimim olacak İstanbul'da kazandığım arkadaşlarım aracılığı ile çözmeyi umuyorum. İstanbul kütüphanelerinin Avrupalı doğu bilimciler tarafından neredeyse hiç kullanılmadığını¹⁹ ve tecrübelerime göre böyle bir kullanımın ancak yerinde yapılmasının mümkün olacağını da eklemek istiyorum.

Gustav Jahn'a verilen tezkire sureti:

Fatih Kütübhanesi hafız-ı kütübü, efendiler

Almanya Devleti tebaasından mösyö Yan (Jahn) nam-ı zat Dersaadet kütüphanelerinde bulunan nahiv ve edebiyata müteallik kütüb-i mevcudeyi mütalaa etmek üzere devlet-i müşarun-ileyha heyet-i tedrisiyesi tarafından mahsusa Dersaadet'e gönderilmiş olduğundan bahisle Fatih Kütübhanesi'ne duhulüne kimesne tarafından mümana'at olunmaması hakkında canib-i sefaretten olunan takrir üzerine iktizasının icrası bi'l-tezkire-i samiye-i emr ü ferman buyrulmuş olmağla muma-ileyh mösyö Yan'ın ol vechle hafız-ı kütüb olduğumuz Fatih Kütübhanesi'ne vürudunda hüsn-i kabuleyle nahiv ve edebiyata müteallik kütüb-i mevcudenin li-ecli'l-mütalaaya irae olunması ve hakkında riayet-i mahsusa-yı mihman-nevazinin icra kılınması siyakında işbu tezkire-i divan terkim kalandı.

fi 23 Cemaziyü'l-ahire sene (1)292 ve fi 15 Temmuz sene (1)291
[27 Temmuz 1875]

Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun

Divan-ı Evkaf-ı Hümayun

¹⁹ G. Jahn'ın tespitinde büyük ölçüde doğruluk vardır. Ancak, kendisinden önce 1840'lı yılların başından itibaren arşiv belgeleri yardımıyla bazı ziyaretlerin yapıldığı belirlenmiştir. 1846'da *Ludwig Karl Bethmann*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ni, 1850'de *Albert Alexandre de Pourtales* (*Graf Albert von Pourtales*) Hazine-i Hümayun Kütüphanesi'ni, 1854'te *Franz Libarbiye* (*Charles Adrien Casimir Barbier de Meynard*, 1826-1908 olması muhtemeldir) Topkapı ve Enderun Kütüphanesi'ni, 1859'da ismi tam olarak belirlenemeyen dönemin Rus elçisi *Pesetinoff*(?) Hazine-i Hümayun'u ziyaret ederek araştırmalarda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra *Ogier Ghiselin de Busbecq*, *Alphonse de Lamartine* ve *Joseph von Hammer-Purgstall* gibi tarihçi ve diplomatların da İstanbul kütüphanelerinden faydalandıkları eserlerinin kaynakçaları incelendiğinde anlaşılmaktadır.

Çeviri kısmında yazara ait ve köşeli parantez “[ ]” ile verilmiş olan dipnotlar

[1] Camideki rehberin söylediğine göre.

[2] Camide kendi edindiğim bilgilere göre.

[3] Laleli kütüphanecisinin dediğine göre, kendisi aynı zamanda Eyüp’te de çalışıyordu.

[4] Bu sayı değişiklik göstermektedir.

[5] İbn-i Yaiş’in Şerhi.

[6] Flügel’in genel kapsamlı bir özetinden. Burada detaylı araştırma yapmam için bana zamanında getirilmiştir.

[7] Bununla ilgili ulema seve seve yardımcı oluyordu. Camilere gelen araştırmacılardan onlara çeşitli sorular yöneltiliyordu. Bu durumdan yararlanmaktan mahrumdum.

[8] Bu eseri bulmayı, camilere girebilmem için talepte bulunan sayın Dr. Hartmann’a borçluyum. Ayrıca İstanbul’da kaldığım sürece her defasında beni desteklemiştir.

[9] *Nahv ve Edeb*; tezkirenin altında yazdığına göre.

[10] Şahsen tecrübe ettiğime göre birçok kitap ödünç verilmektedir.

[11] Bu cami, henüz bitmemiş olan son üçünden sadece birini barındırmaktaydı.

[12] *İbnü’l-Hacib* (yaygınlık bakımından en sık görülen), *Ziyâü’l-din*, *el Cundi* (Öklid diye bilinen), bir *muhassal* başlığı ve *el-Muceme Şerh-i Muhmele Mufađđal*

[13] Bütün kütüphanelerde sayfaları yıldızlı cedvellerle süslenmiş olan Sirafi’nin *Kıtab-ı Sibeveyh* eserine yaptığı şerh, kısmen fonetik alfabesi verilmiş olan kopyalar; birçok şerhi ile Alfıya eseri; İbn-i Hişam’ın *Muğni’l-Lebib* [an Kutubi’l-Earib], *el-Kafıye*, Mufassal’ın kendisi ve diğer nüshaları, bütün bunlar Şevahid’e özel şerhlerdir. Ayrıca el-Ayni’nin *Şevahid*’e yaptığı şerhleri de mevcuttur. Tarafımızdan kullanılanların dışında büyük kütüphanelerin hepsinde Lexicis’in *Lisani’l-Arab* (beş ciltlik dev bir eser) da bulunmaktadır. Camide her zamanki yerimde son olarak kullanmak için almıştım.

[14] Başlangıçta aşılabilir gibi görünen zorluklar insanlarla iletişime geçince yok oluyordu.

SONUÇ

Yukarıda raporunun bir çevirisi verilen Gustav Jahn'ın İstanbul'da geçirdiği süre zarfındaki birçok gözleminin yerinde olduğu bir gerçektir. Ayrıca kaynaklara erişim yöntemi ve bunları kullanma yöntemi de dönemin gerekliliklerine uygundur. 1875-1876 dönemi her ne kadar Osmanlı Devleti için ciddi siyasi sıkıntıların yaşandığı bir dönem olsa da yabancı bilim adamlarının -özellikle Alman, Avusturyalı ve Macar- çok da fazla zorlanmadan çalışmalarını sürdürebildiği bir dönem de olmuştur. Hatta kendisinin de belirttiği gibi kendisinden önce çok az sayıda yabancı bilim adamının ziyaret ettiği Osmanlı kütüphaneleri bu dönemden sonra ciddi bir talep görmüştür. Ayasofya, Laleli, Nur-u Osmaniye, Fatih, Atıf Efendi, Köprülü, Rağıp Paşa ve Beyazıt kütüphaneleri Türkçe, Arapça ve Farsça ağırlıklı yazma ve basma eserleri ile çeşitli konularda araştırmalar yapan birçok bilim adamına kaynaklık yapmış, değerli bilimsel eserlerin ortaya konmasını sağlayarak sosyal bilimlere önemli katkılarda bulunulmasına yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra bilinmeyen, kayıp olduğu sanılan veya yanlış bilinen birçok eser de bu çalışmalar sonucunda gün ışığına kavuşturulmuş ve düzeltilmiştir. Osmanlı kütüphanelerinde bulunan ve bu çalışmada da bahsedilen nadir eserlere erişim için İstanbul ve diğer şehirlere gelen bilim adamlarının, ülkelerinin temsilcilikleri aracılığıyla Maarif, Evkaf-ı Hümayun, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine yaptıkları başvurularla oldukça ısrarcı davrandıkları, söz konusu kütüphanelerdeki eserlerin değerlerini anlatmak için yeterli bir kanıttır. Bu eserler içinde kütüphanelerden faydalanmak isteyen bilim adamlarının kendi ülkelerinin tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, sosyo-ekonomik yaşantısı ve dini ile ilgili olanların da bulunduğu bilinmektedir.²⁰ Bu bağlamda Osmanlı-Türk kütüphanelerinin dünya bilimine kaynak olarak yaptığı katkı tartışılmazdır. Birçok çalışmaya kaynaklık eden İstanbul kütüphaneleri, Batı bilim ve kültür hayatına ilginç, özgün ve yeni çalışmaların katılmasına aracılık etmiştir. Bunun yanı sıra kendi tarihlerini araştıran ve halkına tanıtmak isteyen ülkelerin hükümetleri ve Doğu kültürünü öğrenmek / öğretmek isteyen ülkelerin bilim kurumları da İstanbul Kütüphaneleri'nin eşsiz kaynaklarından faydalanmışlardır. Buradan hareketle

²⁰ Dikkat çekici örnekler için bakınız; “İspanya Araçlarına müteallik malumat toplamak üzere İspanya’dan gelen Akademi azasına kütüphanelerde mevcut Arapça eserler hakkında icap eden izahatın verilmesi”, DAGM. OADB. Y.EE., 38/37, 19 Cemaziyelahir 1308; “İspanya sefirinin Ayasofya, Köprülü vesair kütüphanelerde İspanya’ya dair malumatı muhtevi Arapça yazma kitapların fihristinin Madrid Tarih Akademiyası’na verilmesi istizanı”. DAGM. OADB. Y.PRK. EŞA., 24-66, 29 Zilhicce 1313 (11 Haziran 1896); Hakan Anameriç, “İstanbul Kütüphanelerinin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri: XIX.-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyetin İlk Yılları”. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul’da Bilim ve Kültür Kurumları = 7th International Turkish Culture Congress: In Turkish and World Culture Proceedings II. içinde (527-564). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2011.

Osmanlı Devleti Batı'daki bilimsel devrime ve kültürel değişime kendi bilim adamları ve / veya aydınları ile belki doğrudan katkı sağlayamamıştır, ancak elinde bulundurduğu değerli kütüphaneleri ve buradaki kaynakları ile Batı bilim ve kültür hayatına eşsiz katkılar ve yenilikler kazandırmıştır.

Özel izinler ile araştırma yapmaya gelen doğu bilimciler özellikle İstanbul, Bursa ve Edirne'deki vakıf kütüphanelerinde yazma eserler ile teoloji, dil bilim, edebiyat, tarih ağırlıklı olmak üzere değerli çalışmalar yapmışlar, arşiv belgelerinden yararlanmışlar ve çeşitli arkeolojik kazılara, etnografik incelemelere katılmışlardır. Bu faaliyetleri sonucunda hazırladıkları eserlerini, prestijli/döneminin önde gelen bilimsel kuruluşlarınca yayınlamışlardır. Devlet ve özel vakıf bursları ile Osmanlı coğrafyasına araştırma yapmaya gelen doğu bilimcilere verilen destek aynı zamanda bu bilimsel çalışmalara verilen önemi de göstermektedir. Bu aynı zamanda Doğu'nun kültürel, bilimsel, edebi vb. zenginliğinin çekiciliğini, dünyaya yaptığı katkıyı da gösterir bir delildir. Söz konusu doğu bilimcilerin çalışmalarında yer verdikleri, onlara kaynaklık eden ve hareket noktası olan kaynakların yer aldığı Osmanlı arşiv ve kütüphaneleri de bu bağlamda değerlendirildiğinde birçok Avrupa şehrindekiler ile boy ölçüşebilir vaziyettedir. Özellikle tarih, dil bilim, teoloji ve edebiyat (literatür) konularındaki çalışmalarda İstanbul başta olmak üzere Bursa ve Edirne'deki kütüphaneler doğu bilimciler için birer *bilgi evi* olmuş, her zaman kapılarını bu çalışmalara açık tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içinde bulunulan siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen birçok doğu bilimcinin istekleri kabul edilmiş ve güvenle çalışmalarını sürdürmeleri için gerekli önlemler alınmıştır.

Gustav Jahn'ın gözlemleri İstanbul'daki Osmanlı vakıf kütüphanelerinin kullanıcı hizmetlerinin incelenmesi açısından dikkat çekicidir. Jahn söz konusu raporunda kütüphanelerin açılış-kapanış saatleri, kütüphanecilerin Müslüman ve gayri müslim kullanıcılarla olan ilişkileri, kütüphanelerin derme özellikleri, sınıflama sistemleri ve danışma hizmetleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden hareketle İstanbul'da derme açısından zengin olan ve kullanıcıların yoğunlukla tercih ettikleri kütüphaneleri belirlemek, vakıf kütüphanelerinin kullanıcı profillerini ortaya çıkarmak, vakıf kurallarına uyulup uyulmadığını saptamak ve İstanbul'da XIX. yüzyıl sonlarındaki bilim çevrelerinin varlığını ve kütüphanelerin bu çevrenin önemli birer parçası olduklarının kanıtlanması mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Anameriç, Hakan, "İstanbul Kütüphanelerinin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri: XIX.-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyetin İlk Yılları". 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul'da Bilim ve Kültür Kurumları = 7th International Turkish Culture Congress: In Turkish and World Culture Proceedings II.* içinde (527-564), Ankara 2011.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri c.I.* Matbaa-i Amire, İstanbul 1918.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınları, Ankara 2002.
- Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, haz. Dieter Götz, Günther Haensch ve Hans Wellmann. Langenscheidt, Berlin und München 2003.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Tercüme-i Ahvali*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1335/1919.
- Jahn, Gustav, *Ibn Ja'is Commentar zu Zemachşari's Mufassal. Nach den Handschriften zu Leipzig, Oxford, Constantinopel und Cairo.* Erste Band, Brockhaus Leipzig 1882.
- _____, *Abul-Baka Ibn Ja'is Commentar zu dem Abschnitt Über das Hal aus Zemachşari's Mufassal nach der Leipziger und Oxforder Handschrift*, Buchhandlung des Weisenhauses, Halle 1873.
- Kahraman, Seyit Ali, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, Kitabevi, İstanbul 2006.
- Kanar, Mehmet, *Doğu Bilimciler*, Suna-İnan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2004.
- Kukula, R. ve K. Trübner, *Minerva: Jahrbuch der Gelehrten Welt Zweiter Jahrgang 1892-1893*, Verlag von Karl J. Trübner, Strassbourg 1893.
- Kuneralp, Soner, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricalı (1839-1922)*, İsis, İstanbul 2003.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Osmanlı Salnameleri ve Newsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, haz. Hasan Duman, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.
- Puyat, Gustave, *Histoire des Orientalistes*, Maissonneuve, Paris 1868.
- Steuerwald, Karl, *Almanca- Türkçe Sözlük*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1998.
- Şıra, Hüseyin, *Rusçuklu Ali Fethi Efendi Hayatı, Eserleri ve Hibyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Trübner, Karl, *Minerva: Jahrbuch der Gelehrten Welt Zweiter Jahrgang 1897-1898*, Verlag von Karl J. Trübner, Strassbourg 1898.

Wendt, F. Heinz, *Almanca-Türkçe ve Türkçe-Almanca Ceph Sözlüğü*, Langenscheidt, Berlin 1993.

Friedrich Endemann: *Römisch. Recht.*

PRIVAT-DOZENT:

Richard Weyl: *Handelsrecht, Kirchenr. u. deutsche Rechtsgeschichte.*

MEDIZINISCHE FAKULTÄT.

ORD. PROFESSOREN:

Rudolf Dohrn: *Geburtshülfe u. Gynäkologie.*

Ernst Neumann: *Path. Anat.*

Max Jaffé: *Medizin. Chemie.*

Ludimar Hermann: *Physiolog.*

Heinrich Braun: *Chirurgie.*

Ludwig Stieda: *Anatomie.*

Ludwig Lichtheim: *Spezielle Pathologie und Therapie.*

Hermann Kuhn: *Augenheilkde.*

AUSSERORD. PROFESSOREN:

Alfred Grünhagen: *Medizin. Physik.*

Simon Samuel: *Allg. Therapie.*

Emil Berthold: *Ohrenheilk.*

Rudolf Schneider: *Kriegs-Chirurgie u. syph. Krankheiten.*

Julius Caspary: *Syphilis.*

Julius Schreiber: *Inn. Med.*

Karl Seydel: *Gerichtl. Med.*

Erw. v. Esmarch: *Hygiene u. Bakteriologie.*

Richard Zander: *Anatomie.*

Cölestin Nauwerck: *Patholog. Anatomie.*

PRIV.-DOZENTEN:

TIT.-PROF. Franz Meschede: *Psychiatrie.*

TIT.-PROF. Hermann Münster: *Gynäkologie und Geburtshülfe.*

Theodor Treitel: *Augenheilk.*

Georg Stetter: *Ohrenheilk.*

Hugo Falkenheim: *Inn. Med.*

Otto Schirmer: *Augenheilk.*

Oscar Samter: *Chirurgie.*

Paul Ostmann: *Ohrenheilkunde.*

Gustav Valentini: *Inn. Mediz.*

Paul Hilbert: *Innere Medizin.*

Rudolf Kafemann: *Laryngolog.*

Kasimir v. Krzywicki: *Laryng.*

PHILOSOPHISCHE FAKULTÄT.

ORD. PROFESSOREN:

Franz Neumann: *Physik.*

Ludwig Friedländer: *Klass. Philologie.*

Oscar Schade: *Deutsche Sprache und Literatur.*

Karl Umpfenbach: *Staatswiss.*

Hermann Spirgatis: *Pharmaz. Chemie.*

Heinrich Ritthausen: *Agrikulturchemie.*

Alfons Kissner: *Rom. und engl. Philologie.*

Franz Rühl: *Alte Geschichte.*

Julius Walter: *Philosophie.*

Hans Prutz: *Geschichte.*

Wilhelm Lossen: *Chemie.*

Karl Pape: *Physik.*

Arthur Ludwig: *Klass. Philologie.*

Ferdinand Lindemann: *Math.*

Gustav Hirschfeld: *Klassische Archäologie.*

Adalbert Bezenberger: *Vergl. Sprachforschung.*

Günther Thiele: *Philosophie.*

Wilhelm Fleischmann: *Landwirtschaft.*

Friedrich Hahn: *Geographie.*

Max Braun: *Zoologie.*

Christian Luerssen: *Botanik.*

Friedrich Peters: *Astronomie.*

Gustav Jahn: *Semit. Philologie.*

Hermann Baumgart: *Deutsche Philologie.*

Ernst Koken: *Mineralogie.*

Georg Erler: *Geschichte.*

Konrad Lange: *Kunstwiss.*

Johannes Schmidt: *Klass. Philologie.*

AUSSERORD. PROFESSOREN:

Karl Lohmeyer: *Mittelalterl. Geschichte.*

Louis Saalschütz: *Mathemat.*

Gustav Marek: *Landwirtsch.*

Richard Garbe: *Sanskrit und vergl. Sprachforschung.*

Paul Volkmann: *Math. Physik.*

Rudolf Schubert: *Alle Gesch.*

Ludwig Jeep: *Klass. Philologie.*

Wilhelm Hasbach: *Nationalökonomie.*

Reinhart Blochmann: *Chemie.*

Julius Franz: *Astronomie.*

David Hilbert: *Mathematik.*

PRIV.-DOZENTEN:

Hugo Merguet: *Klass. Philol.*

TIT.-PROF. Alfred Jentsch: *Mineralogie, Geologie und Paläontologie.*

Ek-1/1

Ord. Prof. Gustav Jahn Königsberg Universität Philosophische Fakultät, Philologie-Semitik, 1892-93 (Kukula ve Trübner, 1893)

Karl Pape: *Physik*.
 Arthur Ludwig: *Klass. Philol.*
 Adalbert Bezenberger: *Vergl. Sprachforschung*.
 Günther Thiele: *Philosophie*.
 Friedrich Hahn: *Geographie*.
 Maxim. Braun: *Zoologie*.
 Christian Luerssen: *Botanik*.
 Gustav Jahn: *Semit. Philologie*.
 Hermann Baumgart: *Deutsche Philologie*.
 Georg Erler: *Geschichte*.
 Ludwig Jeep: *Klass. Philologie*.
 Paul Volkmann: *Mathemat. Physik*.
 Hermann Struve: *Astronomie*.
 Otto Rossbach: *Klass. Philol. u. Archdol.*
 Otto Mügge: *Mineralogie und Geologie*.
 Berthold Händcke: *Kunstgeschichte*.
 Heinrich Klinger: *Pharmaz. Chemie*.
 Otto Hölder: *Mathematik*.
 Franz Meyer: *Mathematik*.

AUSSEERORD. PROFESSOREN:

Karl Lohmeyer: *Mittelalterl. Geschichte*.
 Louis Saalschütz: *Mathemat.*
 Rudolf Schubert: *Alte Gesch.*
 Reinhart Blochmann: *Chemie*
 Maximilian Kaluza: *Engl. Philol.*

Otto Gerlach: *Staatswissensch.*
 Otto Franke: *Sanskrit*.
 August Brinkmann: *Klass. Philologie*
 Georg Rörlig: *Landwirtschaft*.
 Alexander Backhaus: *Landw.*

PRIV.-DOZENTEN:

Hugo Merguet: *Klass. Philol.*
 Tit.-Prof. Alfred Jentsch: *Mineralogie, Geologie und Paläontologie*.
 Johannes Rahts: *Astronomie*.
 Fritz Cohn: *Astronomie*.
 Wilhelm Uhl: *Deutsche Sprache u. Literatur*.
 Felix Peiser: *Semit. Sprachen*.
 Hermann Ehrenberg: *Kunstgeschichte*.
 Ernst Schellwien: *Mineralogie und Geologie*.
 Johannes Tolkiehn: *Klass. Philologie*.
 Ernst Gutzeit: *Nahrungsmittelchemie*.
 Paul Rost: *Semit. Sprachen u. slavische Philologie* (zugl. Lektor f. Russisch).
 Max Löhe: *Zoologie*.
 Theodor Vahlen: *Mathematik*.

LEKTOREN:

Ernst Scharff: *Französisch*.
 G. Pils: *Veterinärklinik*.

UNIVERSITÄTS-INSTITUTE.

Institut f. Kirchenmusik (M 1242).
Akad. Handbibliothek (M 3375).
Akademischer Leseverein (M 900).
Theologisches Seminar (M 730).
Juristisches Seminar (M 300).
Deutsches Seminar (M 300).
Philologisches Seminar (M 450).
Roman.-engl. Seminar (M 600).
Historisches Seminar (M 900).
Mathematisch-physikalisches Seminar (M 610).
Anatom. Institut (M 16252.47).
Physiolog. Institut (M 6080).
Pathol. Institut (M 7860.09)*).
Pharmakologisches Institut, sowie für den Unterricht in der physiologischen und pathologischen Chemie (M 5385)*).
Hygienisches Institut (M 6690).
Medizinische Klinik (M 77685)*).
Chirurgische Klinik (M 109705)*).

Klin. f. Augenkrankh. (M 40825)*).
Poliklin. f. Ohrenkrankh. (M 1800).
Frauenklinik (M 62215)*).
Poliklin. f. Kinderkrankh. (M 1200)
Poliklinik für Syphilis u. Hautkrankheiten (M 1200).
Für den Unterricht in der Staats-Arzneikunde (M 300).
Chem. Laboratorium (M 15675).
Pharmazeutisch-chemisches Laboratorium (M 3885).
Physikalisches Institut (M 10170).
Zoolog. Sammlung (M 9678.40).
Botanischer Garten (M 16905).
Mineralog. Mus. u. Inst. (M 5100).
Apparat für den geographischen Unterricht (M 300).
Sternwarte (M 13553).
Landwirtschaftliche Lehranstalt (M 13534).
Tierklinik (M 4077.—)*).

*) Einschliesslich der eigenen Einnahmen.

IBN JAÏS
COMMENTAR
ZU
ZAMACHSARI'S MUFASSAL.

NACH DEN HANDSCHRIFTEN
ZU
LEIPZIG, OXFORD, CONSTANTINOPEL UND CAIRO
AUF KOSTEN DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT
HERAUSGEGEBEN UND MIT REGISTERN UND ERLÄUTERUNGEN VERSEHEN
VON
Dr. G. JAHN.

Erster Band.

LEIPZIG,
IN COMMISSION BEI F. A. BROCKHAUS.
1882.

IBN JAÏS
COMMENTAR
ZU
ZAMACHSARÏ'S MUFASSAL.

NACH DEN HANDSCHRIFTEN
ZU
LEIPZIG, OXFORD, CONSTANTINOPEL UND CAIRO
AUF KOSTEN DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT
HERAUSGEGEBEN VON
Dr. G. JAHN.

ZWEITER BAND.

LEIPZIG,
IN COMMISSION BEI F. A. BROCKHAUS.
1886.